

Funktionen utrikeshandel

av Bo G Hall

Résumé

The importance of foreign trade was successively strengthened in Sweden's Total Defence Planning during the early Eighties. But after the fall of the Berlin Wall this development slowed down to reach a definite stop around the millennium shift. Prior to this the Swedish National Board of Trade ("Kommerskollegium", the expert agency in this field) had been assigned to handle the "Foreign Trade Function" – one of eighteen non-military functions established within the Total Defence concept. Under the previous structure, the intention was that the Board, through planning and exercises, in advance, should secure the trade in times of crisis or war. In support of general defence efforts and meeting supply needs the necessary flow of goods and services were secured as far as possible. To handle these matters the Board undertook a number of studies identifying pertinent problems regarding trade policy items and actual trade patterns. This included administrative methods to be used to regulate imports and exports.

DENNA ARTIKEL HAR till syfte att översiktligt redovisa det relativt omfattande arbete som på sin tid bedrevs i den civila delen av det svenska totalförsvaret inom ramen för funktionen utrikeshandel för vilken ansvaret lagts på Kommerskollegium, Sveriges expertmyndighet för utrikeshandel. Kortfattat beskrivs dess förutsättningar, målsättning och organisation – såväl internt som externt. För myndighetens del upphörde denna uppgift någon tid efter millennieskiftet i samband med att delar av totalförsvaret avvecklades eller fick en ändrad organisation i vad avser ansvar.

Avslutningsvis lämnas i ett separat avsnitt ett antal kommentarer med överväganden och slutsatser om vilka delar av den tidigare planeringen som alltjämt kan tänkas vara möjliga att använda i en framtid och vilka som däremot sannolikt förutsätter ett nytänkande. Dock bör understrykas att dessa förslag är tillkomna med begränsad kunskap om utvecklingen under de senaste femton åren; inte minst på IT-området.

Bakgrund

Med en början under tidigt 1980-tal stärktes successivt utrikeshandelns betydelse inom planerna för det svenska totalförsvaret, Detta ledde till att ett funktionsansvar kom att läggas på kollegiet. För varje nytt försvarsbeslut utvidgades utrymmet för viktig och nödvändig import av olika slag av strategiska varor. Efterhand övergavs de rena avspärningsscenarierna till förmån för ett vidgat utrymme för en tänkt tillförsel under olika säkerhetspolitiska krislägen.

Kollegiet utgjorde en av sammanlagt arton funktioner inom den civila delen av totalförsvaret vilka – jämte ansvariga myndigheter – uppräknades i den särskilda Beredskapsförordningen. Verket fick i uppdrag att genom planering och övning söka säkerställa att den för försvarsanssträngningarna och försörjningen nödvändiga handeln så långt möjligt skulle kunna upprätthållas under säkerhetspolitiska kriser och krig. I uppgiften ingick därför bland annat sådana

regleringar och andra åtgärder som kunde visa sig nödvändiga.

Dessutom ändrades efterhand de handelspolitiska förutsättningarna genom att GATT-avtalet ersattes med World Trade Organization (WTO) som hade betydligt striktare krav på disciplin än sin föregångare. Något senare innebar EU-inträdet för svensk del både ett närmare samarbete och ökade åtaganden. Detta ledde till att fredskriser av olika slag bedömdes kunna hanteras inom dessa mycket stabila internationella ekonomiskt-handelspolitiska nät- och regelverk, liksom genom samverkan med övriga OECD-länder. Det ansågs vara motiverat att lita till solidariteten inom EU-gruppen; innebärande en fördjupad förståelse för det värdefulla i – och behovet av – gemensamma lösningar. Utrymmet för ett strikt nationellt svenskt agerande ansågs därför vara mycket litet.

Mot den bakgrunden bedömdes funktionen ha sina viktigaste uppgifter under ett skymnings- eller förkrigsskede liksom i en situation med en tillämpad neutralitet. Då förväntades visserligen importen av försörjningsviktiga varor och tjänster försvåras i hög grad men ändå inte alldeles upphöra. För prioriterade behov kunde bytesaffärer bli aktuella i syfte att söka trygga en angelägen införsel. Prishöjningar och brist på strategiska varor samt på valutor och transportresurser kunde leda till olika krav på en effektiv och optimal styrning av handeln med omvärlden. Vid ett krigsutbrott som inkluderade Sverige bedömdes varuutbytet starkt minska.

Utöver kollegiet gavs även Jordbruksverket, Tullverket, Exportkreditnämnden (EKN) och Riksbanken uppgifter inom funktionen. De två förstnämnda myndigheterna förutsågs hantera väsentliga delar av arbetet med regleringar av utrikeshandeln medan Riksbanken skulle svara för nödvändiga valutaregleringar. EKN förväntades i sin tur under krislägen

lägga om sin verksamhet till att avse importstödjande garantier.

Arbetet förutsatte vidare för kollegiets del en nära och omfattande samverkan med ett antal andra funktionsansvariga myndigheter. Detta gällde framför allt dem som hade ett direkt försörjningsansvar inom en avgränsad varusektor – ÖCB:s Försörjningskommission, Jordbruksverket, Energimyndigheten, Socialstyrelsen samt Försvarsmakten. Syftet var att kollegiet genom dem i olika lägen skulle få tillgång till underlag från deras varuområden för att kunna bedöma behoven och möjligheterna till import liksom export. På motsvarande sätt skulle löpande kontakter hållas med ansvariga myndigheter inom transportsektorn.

Organisation

För hanteringen av det tilldelade funktionsansvaret inrättades tidigt inom kollegiet en särskild ledningsgrupp ("LEBER") bestående av cheferna för de berörda utrikeshandelsbyråerna samt den beredskapsansvarige tjänstemannen, vilken samtidigt var föredragande. Dessutom skapades en särskild krigsorganisation; uppdelad i två självständiga avdelningar. Den ena förutsattes bli placerad nära regeringen medan den andra i stället skulle vara öppet tillgänglig utåt för de nödvändiga kontakterna med näringsliv och enskilda företag. I krigsorganisationen ingick – förutom kollegiets ordinarie tjänstemän – även viss från olika näringslivsorganisationer hämtad personal med kompetens som bedömdes värdefull och angelägen.

Inom den berörda myndighetskretsen tillsattes en för funktionen gemensam styrgrupp – ledd av kollegiet – med företrädare för Riksbanken, EKN, Jordbruksnämnden och Generaltullstyrelsen. Inom den skedde en fortlöpande samverkan och avstämning av verksamheten, bland annat vid kvartals-

visa möten vilka cirkulerade mellan de fem myndigheterna.

I den fredstida verksamheten som expertmyndighet direkt under utrikesdepartementet för utrikeshandel bereder och yttrar sig kollegiet fortlöpande i olika handelspolitiska frågor till regeringen. Detta förutsätter hela tiden nära kontakter med ett antal myndigheter med aktiviteter som berör dessa områden. Minst lika viktiga är kollegiets kanaler till och från olika näringslivsorganisationer inom såväl industri-, handels- som tjänstesektorerna. Detta har normalt formen av att yttranden begärs in från dem eller att de deltar i mer eller mindre formella informationsmöten på kollegiet.

Även inom funktionen vare hela tiden en utgångspunkt för arbetet ett fortsatt och mycket intimt samarbete med näringslivet. Genom sina kontaktnät och kunskaper upplevdes företagen som den självklara ”första försvarslinjen” i olika krislägen. Till kollegiets stöd i den fredstida verksamheten fanns sedan tidigare det särskilda Handelspolitiska Rådet i vilket ingick representanter för ett tämligen stort antal näringsorganisationer, liksom även för vissa fackliga grupperingar. Innan viktigare yttranden från kollegiet avläts till regeringen föredrogs dessa regelmässigt i rådet. Denna ordning visade sig dock av olika skäl mindre praktisk, varför rådet avskaffades.

Med tanke på behoven av näringslivskontakter inom funktionen utrikeshandel inrättades i stället genom ett särskilt regeringsbeslut ett rådgivande organ vid namn Krishandelsrådet. Medlemmar var cheferna för Industriförbundet, Svensk Handel, Sveriges Redareförening, Lantbrukarnas Riksförbund, Bankföreningen och Handelskammaren i Stockholm. Tanken var att man inom denna krets i olika krislägen skulle kunna förankra kollegiets förslag på lösningar på svårare avvägningsproblem – eller åtminstone få

en ökad förståelse för dem. Rådet sammanträdde en gång årligen även i fredstid och erhöll då information om verksamheten inom funktionen.

Utbildningsinsatser och andra aktiviteter

Det nya funktionsansvaret medförde givetvis behov av olika interna utbildningsinsatser. Samtliga byråchefer liksom ytterligare ett antal nyckelpersoner vid kollegiet genomgick sålunda Försvarshögskolans långa kurs. Årligen skedde dessutom halvdagsvisa sammandragningar med alla berörda tjänstemän, varvid aktuella frågeställningar redovisades. I dessa möten deltog även i krigsorganisationen ingående extern personal. Också andra utbildningstillfällen utanför myndigheten utnyttjades, exempelvis genomgick den ansvarige byråchefen en veckolång kurs i fredstida civil samverkan vid Natos skola i bayerska Oberammergau.

För funktionens räkning deltog representanter för kollegiet reguljärt i ett antal samverkans- eller rådgivande organ inom andra myndigheter. Sålunda medverkade generaldirektören i Totalförsvarets Chefsnämnd, vilken leddes av Överbefälhavaren. Likaså ingick tre byråchefer i vardera ÖEF/ÖCB:s Beklädnads-, Metall och Verkstads- resp. Keminämnder. Härutöver företrädde kollegiet vid olika återkommande möten hos Transportrådet och i Rederinämnden och deltog i ett antal samordningsövningar med andra myndigheter inom regeringskansliet och Försvarsmakten.

Internationellt medverkade kollegiet vid överläggningar inom ramen för Natos Partnerskap för fred (PFP)-arrangemang. Dessa avsåg främst deltagande i möten om försörjningsfrågor med dess Industrial Planning Committee och vid av kommittén arrangerade seminarier i Bryssel, Prag, Sofia, Stockholm,

Istanbul och på en Finlandsfärja(!). Åtskillig tid ägnades vidare åt deltagande i och förberedelser för förhandlingar med Norge respektive Finland om innehållet i de bilaterala krishandelsavtalen.

Härutöver åtgick en hel del resurser för att informera i externa fora om funktionens verksamhet och de frågeställningar som den genererade. Detta hade bland annat formen av återkommande föreläsningar vid Försvarshögskolans längre kurser liksom deltagande i Folk och Försvars (FoF) årliga konferenser i Sälen. I FoF:s serie *Försvar i Nutid* utgavs vid upprepade tillfällen en inom kollegiet producerad, populärt hållen broschyr kring temat ”Hur klarar vi utrikeshandeln i krislägen?” I samarbete med Stiftelsen Gällöfsta Kursgård arrangerade kollegiet vidare tredagars kurser med utbildning i dessa frågor. Målgruppen bestod främst av ansvariga inom berörda myndigheter och näringslivsorganisationer; totalt deltog ett trettiotal tjänstemän.

Dessutom ingick för kollegiets del – mera på ad hoc-bas – medverkan i form av föreläsningar vid Umeå Universitet och vid ÖCB:s forskardagar, informationsbesök på olika länsstyrelser och andra myndigheter såsom t ex Fiskeriverket; inom sitt varuområde ansvarigt för eventuella regleringar av utrikeshandeln. Liknande aktiviteter ägde härutöver rum inom ramen för Kungl Krigsvetenskapsakademiens ordinarie verksamhet.

Analyser och utredningar

I direkt konsekvens av kollegiets uppdrag som funktionsansvarig myndighet genomfördes ett antal interna utredningar, syftande till att identifiera vilka förhållanden och problemställningar som kunde tänkas bli aktualiserade inom detta arbete. Sålunda analyserades olika relevanta, långsiktiga

trender i vår utrikeshandel med avseende på förändringar i länderfördelning och innehåll i varu- och tjänsteflödena, exempelvis importinnehållet i exporten. Vidare gjordes en systematisk inventering av de metoder som stod till buds för att styra utrikeshandeln i olika krislägen exempelvis export- eller importlicenser, direkta förbud, kvantitativa restriktioner, tullar och andra avgifter samt olika depositionssystem.

En central del i utredningsarbetet bestod givetvis av studier av hur och i vilken utsträckning de befintliga multilaterala handelspolitiska regelverken kunde förväntas hantera olika krissituationer. Särskilt gällde detta i vad mån de innehöll undantagsklausuler som i sådana lägen öppnade för avvikelser från gjorda åtaganden. Andra områden som bedömdes vara av intresse att studera i sammanhanget utgjorde olika system för transporter liksom valutor och betalningar. Till bilden hörde även behov av information om andra infrastrukturer samt – i särskilt hög grad – vad som kunde förväntas av företagens agerande i dessa krislägen.

Sedan verksamheten inom funktionen pågått under drygt femton år genomförde kollegiet under våren 1997 en mer omfattande utvärdering av de erfarenheter som vunnits i arbetet. Särskilt fokuserades på EU-medlemskapets betydelse i sammanhanget – vid denna tid hade unionen femton medlemsländer – liksom på övriga handelspolitiska regelverk, främst inom WTO:s ram. Detta uppdrag ingick i myndighetens regleringsbrev för 1997.

Kollegiets utredning omfattade också Natos planering avseende civil beredskap. Denna syftade bland annat till att samordna medlemsländernas civila beredskap och att säkra det ”civila samhällets” sociala och ekonomiska funktionsförmåga. En organisation för detta var vid denna tid under uppbyggnad och ett antal problemområden kvarstod. Ett

var den oenighet som rådde om hur olika typer av kriser skulle definieras liksom om vilka åtgärder som skulle vidtas och i vilka skeden. Det påpekades att Sveriges relationer till Nato styrdes av vårt PFP-avtal.

Likaså redovisade utredningen det pågående arbetet med särskilda krishandelsarrangemang med Norge och Finland. Dessa hade sin bakgrund i att ansvariga svenska myndigheter på 1980-talet börjat överväga nya metoder för att trygga tillgången på varor som var viktiga ur försvarsynpunkt. Därvid väcktes tanken på att i stället lägga ökad vikt vid import av de aktuella produkterna från oss närstående länder med vilka handeln bedömdes kunna upprätthållas även under säkerhetspolitiska kriser. Med Norge undertecknades därför i mars 1986 en överenskommelse om fortsatt handel i krissituationer vari parterna åtog sig att i internationella krislägen verka för att varuutbyte skulle genomföras enligt ett bilagt protokoll. Med Finland träffades i november 1992 ett avtal om ekonomiskt samarbete i samband med internationella krislägen. Särskilt framhölls i detta sammanhang de båda regeringarnas avsikt att verka för att varuutbyte genomfördes i krislägen och att öka samarbetet i övrigt av betydelse för försörjningsberedskapen i de två länderna.

Slutsatser 1997

Kollegiets utredning 1997 föredrogs – utan att möta några erinringar – i den för funktionen gemensamma styrgruppen. Innehållet belyste bland annat Romfördragets regler om EU:s inre marknad. Konklusionen blev att det inte fanns anledning att hysa stora förhoppningar om att vid olika mer eller mindre långtgående – men ändå fredsvisa – kriser få acceptans för nationella, svenska åtgärder motiverade av försörjningsberedskapsskäl. I gengäld fick man förlita sig på

att en solidaritet existerade inom EU-kretsen. Sverige ansågs sålunda i första hand – och långt in i krisen – kunna lita till gemensamma lösningar vilka omfattande samtliga medlemsländer. Något liknande gällde i förhållande till EES-länderna och ett antal stater i Central- och Östeuropa. Dock noterades att gentemot dem ingick inte jordbruksvaror och livsmedel fullt ut i regelverket.

Vad så avsåg våra förbindelser med länderna utanför EU omfattades dessa av unionens gemensamma handelspolitik, vilket innebar att Sverige inte heller här stod fritt att agera på egen hand. Vi var därför beroende av att en samsyn uppnåddes inom EU i dessa frågor, liksom i tillämpningen av WTO:s regelverk vilket innehöll en rad förpliktelser. Inte heller WTO-avtalet innehöll några generellt accepterade försörjningsberedskapsklausuler som skulle möjliggöra handelspolitiska åtgärder mot omvärlden.

Vad så gällde Sveriges relationer till Nato konstaterade kollegiet att vårt PFP-avtal inte medförde några åtaganden eller förpliktelser inom de här aktuella sakområdena. Dock noterades att Sverige och övriga PFF-länder på senare tid allt mer fått möjligheter att medverka i Natos interna arbete; en trend som kunde förväntas komma att ytterligare förstärkas.

I fråga om värdet av överenskommelserna om krishandel med Norge och Finland utmynnade inte utredningen i några klara slutsatser. Detta berodde sannolikt på att de inte varit i kraft så länge och fortfarande befann sig under utveckling.

Sammantaget ledde dessa utredningar och analyser till slutsatsen att Sverige i olika fredstida krislägen hade alla skäl att i det längsta sträva efter att slå vakt om frihandelsprinciperna. Men samtidigt måste vi vara beredda att möta en successivt allt mer komplicerad situation där även rent säkerhetspolitiska och militära inslag ingick. Om sådana växte

fanns risken att existerande handelspolitiska regelverk – särskilt de som var en direkt följd av vårt medlemskap i EU och WTO – efterhand krackelerade allt mer.

Resultatet var att kollegiet därför inte kunde utesluta att Sverige i en definitiv slutfas skulle tvingas gentemot hela omvärlden införa en på rent nationell bas totalt reglerad utrikeshandel ifråga om varor och tjänster. Den utrikeshandel som då alls var möjlig fick förutsättas vara baserad på bilaterala handelsavtal mellan Sverige och ett litet antal länder eller ländergrupperingar. Samtidigt hade rimligen valutornas konvertibilitet då i det närmaste upphört och exempelvis vår guldreserv ha kommit att sakna värde.

I sådana utomordentligt extrema lägen måste kollegiet vara redo att – inom ramen för funktionen utrikeshandel – förse regeringen med allt relevant underlag inför förhandlingar om de bilaterala avtalen. På samma sätt skulle myndigheten dessutom ha krav på sig att administrera de aktuella import- och exportregleringarna.

Slutsatser för framtiden

I det föregående har redovisats hur arbetet fram till åren kring 2000 inom funktionen utrikeshandel organiserades. Avsikten är att denna redogörelse skulle kunna vara till viss hjälp och vägledning om – och när – motsvarande delar av ett totalförsvar i en framtid kan bli aktuella att på nytt bygga upp. Förhoppningsvis har skildringen visat att denna verksamhet i hög grad hos den ansvariga myndigheten förutsätter specialkompetens inom olika områden liksom breda externa kontaktytor i form av etablerade nätverk ut mot det övriga samhället. Lika angeläget är att skapa en samsyn mellan berörda myndigheter och näringslivsorganisationer i vad gäller organisation, målsättningar och tillvägagångssätt. Att detta tar åtskillig tid

att skapa behöver inte närmare understrykas liksom att de förändringar som inträffat under de senaste 10-15 åren rimligen kommer att ställa krav på visst nytänkande.

Skulle ett sådant projekt behöva aktualiseras förefaller följande sakområden vara särskilt angelägna att uppmärksamma på olika sätt – antingen enbart inom kollegiet eller i samarbetet med andra ansvariga myndigheter:

Handelspolitiken

Av central betydelse är givetvis de regelverk som kan komma att uppställas under handelspolitikens fortsatta utveckling. Detta sammahänger exempelvis med de eventuella framsteg som kan uppnås inom ramen för WTO:s Doha-runda och de pågående förhandlingarna om ett transatlantiskt frihandelsområde. I den mån dessa medför mer långtgående handelspolitiska åtaganden kan detta givetvis få betydelse för möjligheterna att upprätthålla frihandel i olika skymningslägen. Likaså kan effekterna av en ökad användning av sanktionsvapnet – såsom på senare tid varit fallet gentemot Iran, Nordkorea och Ryssland – vara av vikt att studera.

Från svensk synpunkt är självfallet vidmakthållandet av den fria rörligheten för varor och tjänster inom det till 28 stater utvidgade EU av direkt avgörande betydelse. En central fråga är hur mycket vi i krislägen kan våga lita på solidariteten inom denna krets och de skrivningar om gemensamt agerande som finns i Lissabonfördraget. Dess artikel 222 innehåller en skyldighet för EU och dess medlemsstater att bistå varandra när ett EU-land drabbas av kriser som orsakats av människan.

Möjligen ett gott omen i dessa sammanhang är att de senaste årens finanskriser inte i något väsentligt avseende negativt påverkat

den inre marknadens funktionssätt. Mera ovisst är dock om den kan upprätthållas under olika säkerhetspolitiska kriser när de Nato-anslutna länderna kan tänkas vilja uppträda som grupp. Då får övriga EU-länders möjligheter att bromsa – eller alls påverka – utvecklingen i realiteten betraktas som mycket begränsad.

Skulle EU-samarbetet i sådana skeden visa tendenser till att börja krackelera finns anledning att återuppta – det såvitt bekant numera avbrutna – arbetet med krishandelsarrangemangen med Finland och Norge.

Utrikeshandeln

Ett givet område för fördjupade studier – delvis på grundval av statistik från SCB och kollegiet – är den långsiktiga utvecklingen av Sveriges utrikeshandel. Särskilt gäller detta för förändringarna ifråga om omfattning och fördelning på olika länder och regioner. Utbytet med partner i Europa har dock alltid dominerat stort och uppvisar dessutom en stor stabilitet. Dessa länder svarar för nästan 75 procent av vår export och bortåt 85 procent av vår import, vilket får ses som en klar fördel ur säkerhetspolitisk synvinkel.

För en liten och öppen ekonomi som Sverige är tillgång till den internationella marknaden en avgörande förutsättning för såväl tillförsel av produkter som avsättning för våra inhemska producerade varor. Importpenetrationen (definierad som importens andel av den totala inhemska förbrukningen) har ökat markant i svensk industri under de senaste decennierna. Speciell uppmärksamhet bör ägnas åt varifrån olika för vår försörjning oumbärliga produkter normalt hämtas – i synnerhet om leverantörländerna är mycket avlägsna – samt vilka alternativa leverantörer som kan finnas.

Av särskilt intresse är dessutom att följa utvecklingen av det ökade importinnehållet

i vår export. Likaså bör observeras de nära sambanden inom vissa produktområden mellan varu- och tjänsteexport. En annan långsiktig trend av relevans i dessa sammanhang är att allt mer av industriell produktion flyttas ut från Sverige medan forskning och utveckling ofta ligger kvar här.

Försörjningsviktiga varor och tjänster

I den mån tidigare listor över för totalförsvaret i olika avseenden oumbärliga produkter alls finns bevarade bör de givetvis underkastas en noggrann granskning och revision så att de kompletteras med eventuellt sedermera tillkommande produkter. Inte minst viktigt i sammanhanget är att också söka identifiera vilka inhemska varor som i sådana krislägen kan vara efterfrågade och därför kan tänkas bli aktuella för export. Utrikeshandel är en ”two way street”, och har vi inget att erbjuda våra motparter så lär vi knappast kunna räkna med att de är beredda att avstå internationellt starkt efterfrågade varor till just Sverige.

Valutorna

I tider av internationella kriser – i synnerhet om de har säkerhetspolitisk karaktär – måste man vara beredd på att valutors konvertibilitet kan komma att inskränkas. Möjligen kan införandet av euron motverka en sådan utveckling; i alla fall inledningsvis. Effekterna för svensk del bör närmare analyseras – inte minst mot bakgrund av att vi står utanför eurosamarbetet liksom våra mycket betydande handelspartners Storbritannien och Danmark.

Transporterna

Tillgången på tillförlitliga transporter har avsevärt underlättat varuflödena över gränserna

och är exempelvis en direkt förutsättning för det allt mer förekommande ”Just in Time”-tänkandet. En helt dominerande del av vår utrikeshandel sker per sjöfart – särskilt om man utgår från vikt eller volym. Därför bör närmare studeras de långsiktiga effekterna av den numera nästan totala utflaggningsen av svenskägt tonnage liksom bortfallet av varvsindustrin. Här är de bedömningar särskilt viktiga som kan göras av hur långt det går att är lita på samarbetet och solidariteten inom EU-kretsen. Vidare finns skäl att överväga i vad mån PFP-samarbetet med Nato kan tänkas innebära i form av ökad trygghet.

Kontrollapparaten

Den förteckning över metoder att kontrollera utrikeshandeln som på sin tid togs fram inom ramen för funktionen utrikeshandel bör ajourföras eller eventuellt helt revideras. En möjlig komplikation – som behöver beaktas i en krissituation med ett krackelerande EU-samarbete – är att ansvaret för EU:s utrikeshandelsregleringar numera ligger hos kommissionen i Bryssel. Förändringarna inom IT-området gör sig gällande på många sätt. När det gäller utformningen av kontrollsystemen måste man givetvis tillvarata alla de nya tekniska möjligheter som öppnats för att följa enskilda varusändningars gång från leverantörerna fram till mottagarna.

Författaren är f d kommersråd, fil dr och ledamot av KKrVA.